

Probleeme Eesti Vabariigi võimuorganite algusajast

Taas on alanud Eesti Vabariigi ümmarguse, seekord 90. aastapäeva pidulik tähistamine. Avalöök toimus 28. novembril 2007, mil 90 aastat tagasi tuli Toompea lossi Valges saalis kokku Maanõukogu (Maapäeva) erakorraline koosolek, kus viimane kuulutas end kõrgema võimu kandjaks Eestis.

Tegeledes Veebruarirevolutsiooni-järgse omavalitsuse loomise küsimustega Saaremaal, hakkas silma, et selle meie riigi ja rahva käekäigus nii olulist osa etendanud institutsiooni tegevus ei leia ajalooramatuis ammendavat käsitlemist.

Kõigepealt valimistest. Ühestki teatmeteosest, ei Eesti ajaloo üldkäsitlustest ega ka internetist, ei saa täpset ja selget vastust, millal ja kuidas väärikas rahvaesindus valiti. Ühtedes väljaannetes peetakse valimispäevaks 23. maid 1917,¹ teistes märgitakse kuupäeva(i) täpsustamata 1917. aasta juunikuud,² kolmandates on valimisi üksnes mainitud, sealjuures datumeid täpsustamata,³ neljandates on aga pelgalt ära toodud Maapäeva moodustamise fakt.⁴ Segadus tuleneb arvatavasti sellest, et valimisprotseduur oli võrdlemisi keeruline ja mitmeastmeline. Uurijatel ja toimetajatel on kahe silma vahele jäänud, et maapiirkonnas

olid valimised kaheastmelised: 23. mail valiti valijamehi ja 24.–25. juunil saadikuid. Kuna valijameeste valimistega oli haaratud kogu Eesti maarahvas ja ajakirjanduses käis äge kihutustöö, siis jäigi see kuupäev tegelikust rahvaesindajate valimispäevast rohkem kõlama. Hoopiski vaikselt ja tähelepanuta kulges aga maapäevasaadikute valimine linnades, mis viidi erinevate linnade volikogude poolt läbi eri aegadel – augustis–septembris 1917.

Teatavasti tugines Eesti omavalitsusorganite loomine 1917. aasta 30. märtsi Venemaa Ajutise Valitsuse määrusele “Eesti kubermangu administratiivlise valitsuse ja kohaliku omavalitsuse ajutise korra kohta”.⁵ Selle kolmandas jaos määratakse kindlaks omavalitsuste ja nende valimise reeglid kubermangu ja maakondade tasandil.

Määrusega nähti ette kubermangukomissari juurde ajutise maanõukogu ja maakondadesse maakonnanõukogude valimine. Mõlemad esinduskogud said õiguse täidesaatvate organite ehk valitsuste moodustamiseks. Valimised olid ette nähtud kaheastmelised. Kõigepealt pidid valdades toimuma valijameeste valimised, kes omakorda valisid saadikud mõlemasse nõukogusse. Täpsemad juhised valdade valijameeste valimiseks anti “Ajutistes määrustes maakonna valimise-kogude liikmete valimise kohta”, mis avaldati 29. aprillil “Eestimaa Kubermangu Teatajas”.⁶ Valimised määrati 23. maile. Iga vald moodustas omaette valimisringkonna, valimisõiguse said mõlemast soost vähemalt 20-aastased inimesed, kes valisid iga 1000 elaniku kohta ühe valijamehe.⁷

Valimiste korraldamiseks moodustati valdade valimiskomisjonid ja maakondade valimiskomiteed, kusjuures nende liikmete sotsiaalne kuuluvus oli rangelt määratletud (2 maaomanike ja -rentnike esindajat ja 2 maatameest valdades ning 3 maaomanike ja

¹ 20. sajandi kroonika, I. Tallinn, 2002, lk. 154; Eesti NSV ajalugu, III. Tallinn, 1971, lk. 35; E. Laamann. Eesti iseseisvuse sünn. Tallinn, 1992, lk. 109; S. Vahtre (koost.). Eesti ajalugu. Kronoloogia. Tallinn, 1993, lk. 133; J. Kakk, K. Siilivask. Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1987, lk. 104; Vikipeedia; Siin ja edaspidi kuupäevad vana kalendri järgi.

² S. Vahtre (koost.). Eesti ajalugu elulugudes. Tallinn, 1994, lk. 103, 111, 112, 131; Eesti Vabadussõda, I. Tallinn, 1937, lk. 28.

³ Eesti Entsüklopeedia, I. Tartu, 1932, lk. 198.

⁴ Eesti Nõukogude Entsüklopeedia, I. Tallinn, 1985, lk. 229; S. Õispuu. Eesti ajalugu, 2. Tallinn, 1989, lk. 26; S. Õispuu. Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn, 1992, lk. 71.

⁵ EAA, f. 4699, n. 1, s. 59, l. 8-8p.

⁶ SM, 10428:83.

⁷ Kuna Ajutise Valitsuse 30. märtsi määruses oli esialgu vanuse tsensuseks kehtestatud 21 aastat, siis mitmetes kirjutistes on ekslikult seda vanusepiiri nimetatud.

-rentnike esindajat ja 3 maatameest maakondades).⁸

Valimiste ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks oli aega napilt. Sellele juhtis tähelepanu Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu, nõudes nende edasilükkamist 25. juunile.⁹ Muret tundis ka kubermangukomissar Jaan Poska ise, kes oma kirjas ajalehetoiimetustele pani toimetajatele südamele valimiste tehnilist külge lehtedes igakülgselt selgitada, vallavalitsustel aga kaasata valijate nimekirjade kokkuseadmisel vallasekretärile abiks kohalikke haritlasi, et eeltöödega õigeaegselt toime tulla.¹⁰ Saaremaale saadeti Tallinnast appi Timotheus Kuusik, Aleksei Tarkpea ja Otto Reinok. Ühtlasi andis komissar teada, et kui mõni vald valimisi kindlaksmääratud ajal läbi viia ei suuda, antakse võimalus kordusvalimisteks.

Valimiste ettevalmistamise ja läbiviimise tempost ja protseduuridest annab kujuka pildi Muhu saare Hellamaa valla näide.

6. mail valis valla elanike täiskogu valla valimiskomisjoni 4 liiget, kes omakorda valisid endale valijate hulgast esimeheks Hellamaa kiriku preestri Aleksei Alliku. 10. mail sai komisjon vallavalitsuselt valijate esialgsed nimekirjad, mis samal päeval üle kontrolliti ja välja pandi. 12. mail vaadati üle nimekirjade osas esitatud protestid ja järgmisel päeval jagati küldes laiali valijameeste kandidaatide nimekirjade tühjad blanketid. 15. ja 16. mail saadi täidetult tagasi 15 kandidaatide nimekirja, mis 17.–22. maini pandi vallamajas tutvumiseks välja. Valimispäeva, 23. mai hommikul sai valimiskomisjon kõigepealt vallavalitsuselt plekist valimiskasti ja kohtupitsati, misjärele kohale saabunud valijatele jagati välja valimissedelid ja ümbrikud. Sedelile tuli kirjutada enda poolt eelistatud nimekirja number ja see suletud ümbrikus komisjoni kätte anda, kes ümbriku oma käega kasti lasksid. Öhtul kell 21.00 valimised lõpetati ja kinnipitseeritud valimiskast suleti vallamajas kahe lukuga kappi. Järgmisel hommikul loeti hääled kokku, misjärele valimistulemuste

protokollid, kandidaatide nimekirjad ja valijate nimekirjad saadeti postiga Kuressaarde maakonna valimiskomiteesse.¹¹ Viimane võttis avalikul koosolekul valdade tulemused kokku ning tegi arvutuste teel kindlaks nimekirjades enim hääli saanud isikud ehk valijamehed.

Nagu karta oli, jäi valimistest osavõtt loiuks. Kubermangukomissarile esitatud mittetäieliku aruande kohaselt oli valimisaktiivsus maakonniti järgmine: Rakveres 26, Tallinnas 34, Läänemaal 29, Paines 35 ja Viljandis 32 protsenti.¹² Saaremaa elanikkond oli aga eriti passiivne: 29 747 valijast käis valimiskastide juures 5087 inimest, seega vaid 17,7 protsenti. Maakonnakomissar Oskar Linno põhjendas vähest osavõttu pingeliste kevadiste põllutööde ning Vene sõjaväe poolt elanikkonnale peale surutud ränga küüdi- ja kindlustustööde kohustusega.

Organiseerumatuset tõttu jäid valimised läbi viimata ligi 50 vallas.¹³ Kubermangukomissari abi Karl Parts teatas Tallinnasse, et tema haldusalas oleval Tartumaal ei toimunud valimised 8, Saaremaal 5, Viljandimaal 4 ja Võrumaal 2 vallas ning Pärnumaal Sindi vabriku valimisringkonnas.¹⁴ Komissari loal lükati neis valdades valimised edasi 11. juunile.

Järgnevalt keskendus poliitiline elu maa- ja maakonnanõukogude valimiste ettevalmistamisele. 13. juunil kehtestas Ajutine Valitsus "Maanõukogu ja maakonnanõukogude valimise ajutised määrused", mille kohaselt tuli mõlema esinduskogu valimised kõikjal läbi viia 24. ja 25. juunil 1917. aastal.¹⁵ Valimised viis läbi maakonnakomissari poolt kokku kutsutud valijameestekogu. Esimene päev kulus valimiste ettevalmistamiseks. Kogu protseduuri juhtimiseks valiti valimiskogu presiidium (esimees, kaasistuja ja kaks sekretäri). Seepeale jagati valijamehed (Saaremaal osales 50 valijameest) liisu abil vähemalt 12-liikmelistesse sektiioonidesse, kelle ülesandeks oli maakonnakomissarilt saadud dokumentide põhjal omaenda volituste kehtivus üle kontrollida. Sellele järgnes maakonnast Maanõukogusse valitavate saadikute arvu ja

⁸ Valdade valimiskomisjonid valiti valla täiskogul, maakondade valimiskomiteed valdade poolt valitud volinike koosolekul, kusjuures iga vald saatis valimistele kaks volinikku, ühe maatamehe ja ühe omaniku või rentniku.

⁹ EAA, f. 4699, n. 1, s. 59, l. 45.

¹⁰ EAA, f. 4699, n. 1, s. 59, l. 27-28.

¹¹ EAA, f. 4678, n. 1, s. 1, l. 1-4.

¹² EAA, f. 4699, n. 1, s. 448, l. 24-26.

¹³ ENSV ajalugu, I. Tallinn, 1971, lk. 35.

¹⁴ EAA, f. 4699, n. 1, s. 59, l. 109.

¹⁵ EAA, f. 4699, n. 1, s. 59, l. 130-131.

maakonnanoükogu suuruse kindlaksmääramine. Maanoükogu valimiskvoodiks oli üks saadik 20 000 elaniku kohta. Linnade elanikkond arvesse ei läinud, sest linnavolikogud said õiguse iseseisvalt saadikuid valida, kusjuures kõik alla 20 000 elanikuga linnad said ühe saadikukoha. Seega oli Saaremaalt esialgu õigus valida kolm saadikut, millele 26. augustil lisandus neljandana Kuressaare linna esindaja.¹⁶ Maakonnanoükogude suuruseks oli seaduses ette nähtud 7–15 inimest. Saarlased otsustasid 15-liikmelise noükogu kasuks.

Edasi algas kandidaatide nimekirjade kokkuseadmine. Kandidaate võidi esitada nii endi hulgast kui ka väljastpoolt. Iga nimekiri pidi kandma vähemalt kuue valijamehe allkirja ja olema presiidiumile üle antud teise päeva hommikul kella üheksaks. Nimekirjad nummerdati laekumise järjekorras ja jäeti alates kella kümnest valimisruumi tutvumiseks.

Hääletamine algas 25. juunil kell 15.00. Esimeses voorus valiti kubermangu Maanoükogu, teises maakonnanoükogu saadikud. Kui hääled olid kokku loetud, teatas presiidium kas veel samal õhtul või järgmisel hommikul valituks osutunud saadikute nimed, mis hiljem avaldati Eestimaa Kubermangu Teatajas. Valimistulemusi oli võimalik kolme päeva jooksul vaidlustada.

Viimane klausel sai saarlastele saatuslikuks. Pärast seda, kui Eestimaa Kubermangu Ajutine Maanoükogu oli 1. juulil ja Saaremaa Maakonna Ajutine Maakonnanoükogu 14. juulil oma piduliku avastungi maha pidanud, sai maakonnakomissar O. Linno kubermangukomissar J. Poskalt ootamatu telegrammi teatega, et siinsed valimised on kehtetuks tunnistatud.¹⁷ Nimelt oli Maanoükogu 12. juulil saadikute volitusi üle kontrollides jõudnud järeldusele, et ainsana oli valimiste korda rikutud Saare maakonnas. Aluseks oli Hellamaa valla valijamehe preester Aleksei Alliku kaebus, milles väideti, et 25. juunil, hääletamise ajal, olevat valimisruumis kihutustööd tehtud ning üks kandidaatide nimekiri

tagasi võetud ja hiljem pärast parandamist uuesti käiku lastud. Kuna rikkumist kinnitas ka Saaremaalt valitud Maanoükogu liige Victor Neggo, siis otsustati valimised maakonnanoükogu saadikute voorus otsekohe kehtetuks tunnistada, Maanoükogu saadikute volituste kinnitamine aga esialgu edasi lükata.¹⁸

Teiseks probleemiks Maanoükogu puudutavates käsitlustes on selle täitevorgani – maavalitsuse – moodustamine. Nagu eespool märgitud, andis Ajutise Valitsuse 30. märtsi määrus Maanoükogule õiguse täidesaatva organi asutamiseks ehk valitsuse moodustamiseks. Valitsus nimetusega Eesti Ajutine Maavalitsus muidugi loodi, kuid nii teatmeteostest kui ka internetist leiame märksõna ja teateid vaid Päästekomitee poolt 24. veebruaril 1918. aastal moodustatud Eesti Ajutise Valitsuse kohta. Enamikus Eesti ajaloo üldkäsitlustes on küll riivamisi maavalitsusest juttu, kuid millal see loodi, missugune oli selle struktuur ja kes olid valitsuse liikmed, jääb selgusetuks. Vaid Vabadussõja ajaloo I köites on ära toodud konkreetsemad andmed maavalitsuse kohta.¹⁹

Maanoükogu avastung, kus valiti juhatus (esimees, kaks abiesimeest, sekretär ja kolm abisekretäri), toimus 1. juulil osalise koosseisuga (42 liiget), sest linnade saadikud olid valimata. Juulikuu jooksul jõuti ellu kutsuda noükogu kõik määrusepärased institutsioonid: komisjonid (arvuliselt 9), vanematekogu (konvent) ja valitsus.

Esimene Eesti Ajutine Maavalitsus moodustati Maanoükogu 20. ja 21. juuli istungil.²⁰ Esimese päeva õhtusel istungil valiti ära haridus- (Peeter Põld), põllumajandus- (Jaan Raamot) ning töö- ja hoolekandeosakonna (Villem Maasik) juhataja. Järgmise päeva hommikul pandi paika ülejäänud kaks valitsusliiget – üldadministratiivosakonna juhataja Nikolai Kõstner ja tervishoiuosakonna juhataja Konstantin Konik. Valitsuse esimeheks sai põllumajandusosakonna juhataja J. Raamot.²¹

Juuli lõpus Maanoükogu mittetäieliku

¹⁶ Valdade valijameeste poolt valiti Saaremaalt maanoükogusse Leisi kaupmees Ivan Koort ning Tallinnas töötanud saarlastest koolmeistrid Timotheus Kuusik ja Victor Neggo, Kuressaare linnavolikogu poolt maakonna loomaarst Johan Anson.

¹⁷ EAA, f. 4699, n. 1, s. 59, l. 192.

¹⁸ EAA, f. 4699, n. 1, s. 59, l. 190–190p; Saaremaa Ajutise Maakonnanoükogu kordusvalimised viidi läbi 3. augustil 1917.

¹⁹ Eesti Vabadussõda, I. Tallinn, 1937, lk. 29.

²⁰ Samas.

²¹ Päevaleht 21.07.1917, nr. 160 ja 161, lk. 3. Valitsuse liikmetest olid kõik peale K. Koniku ka Maapäeva saadikud.

koosseisu poolt ametisse valitud valitsusel oli voli tegutseda, kuni seadusandliku koguga liituvad ka linnade saadikud. Seega oli esimese maavalitsuse puhul tegemist ajutise Eesti Ajutise Maavalitsusega. Selle ajutise valitsuse põhitähelepanu oli mõistagi hõivatud asjaajamise ülevõtmisega kubermanguvalitsuselt ja rüütelkondade asutustelt, kusjuures kummagi ametnikkond suhtus toimuvasse esialgu üsna tõrksalt, seades kahtluse alla nõukogu legitiimsuse, sest selle koosseis polnud veel täielik.²² Olukorra lahendas Venemaa Ajutise Valitsuse Siseministeeriumist 22. augustil saabunud telegramm, millega anti luba tegutseda, kui Maapäeva töös osaleb üle poole saadikuist.²³ Kuid veel Maanõukogu 10. oktoobri istungil, paar päeva enne uue valitsuse moodustamist, kurtsid valitsuse liikmed, et mõnes osakonnas on asjade üleandmine lõpetamata.²⁴

Pärast linnade saadikute lisandumist, kes moodustasid esinduskogust ligi kolmandiku (62-st saadikust 20), toimusid oktoobri algul Maanõukogu ja selle allasutuste juhtkonna ümbervalimised. Kvoorumi puudumise tõttu mitmel korral ära jäänud valimised õnnestus läbi viia 12. oktoobril.²⁵ Uus valitsus valiti järgmises koosseisus: Konstantin Päts – valitsuse esimees ja administratiivosakonna juhataja, Peeter Põld – haridusosakonna juhataja, Juhan Kukk – rahaasjanduse osakonna juhataja, Konstantin Konik – tervishoiuosakonna juhataja, Jaan Raamot – põllumajandusosakonna juhataja, Gustav Linkvist – toitusosakonna juhataja ning Villem Maasik – töö- ja hoolekandeosakonna juhataja.²⁶ Selle valitsuse volitused lõppesid 24. veebruaril 1918 (ukj.), mil tegevusse astus Päästekomitee poolt loodud valitsus.

Kuigi kahe esimese valitsuse legaalne tegutsemisaeg, -ruum ja -volitused olid väga piiratud, tuleb neid siiski pidada omariiklusaegse ajutise valitsuse eelkäijaks.²⁷ Oli ju kõigi kolme valitsuse ristiisaks kas Maapäev otseselt või siis oma institutsiooni Päästekomitee kaudu. Samuti olid nende liikmed suures osas ühed ja samad inimesed. Peeter Põld juhtis kolmes valitsuses hariduse, Villem Maasik töö- ja hoolekande

valdkonda, Jaan Raamot põllumajandust; Konstantin Päts oli teises ja kolmandas valitsuses valitsuse esimees, Juhan Kukk kureeris rahaasjandust, Konstantin Konik esimeses ja teises tervishoidu.

Seega tuleks teatmeteostes ja ajalooraamatutes Eesti Ajutise Valitsuse kõrval selgelt lahti kirjutada ka Eesti Ajutise Maavalitsuse positsioon ja roll iseseisva Eesti valitsuste pikas reas. Maapäev ise aga vääriski pikemat monograafiat.

Endel Püüa

²² EAA, f. 4699, n. 1, s. 7, l. 18 ja 18p; Tallinna Teataja 23.08.1917, nr. 188, lk. 3.

²³ EAA, f. 4699, n. 1, s. 7, l. 23.

²⁴ Samas, 12.10.1917, nr. 231, lk. 1.

²⁵ Tallinna Teataja 14.10.1917, nr. 232, lk. 2.

²⁶ Eesti Vabadussõda, I. Tallinn, 1937, lk. 29.

²⁷ Samamoodi olid kohtadel järjepidevuse hoidjateks maakonnaavalitsused. Iseseisvuvu riigi ülesehitamisele asusid pärast Saksa okupatsiooni needsamad 1917. aasta juunis valitud maakonnanõukogud ja -valitsused, viimased küll tunduvalt laienenud koosseisus.